

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
«КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ
імені ІГОРЯ СІКОРСЬКОГО»

«ПСИХОЛОГІЯ БЕЗПЕКИ»

**Комплекс навчально-методичного забезпечення
для підготовки бакалаврів напрямів**

6.040301	«Прикладна математика»
6.040204	«Прикладна фізика»
6.170101	«Безпека інформаційних і комунікаційних систем»
6.170102	«Системи технічного захисту інформації»

денна форма навчання

*Рекомендовано Вченою радою ФСП
КПІ ім. Ігоря Сікорського*

Психологія безпеки: комплекс навчально-методичного забезпечення для підготовки бакалаврів напрямів 6.040301 «Прикладна математика», 6.040204 «Прикладна фізика»; 6.170101 «Безпека інформаційних і комунікаційних систем», 6.170102 «Системи технічного захисту інформації, за денною формою навчання. Укл.: А. Ш. Апішева – К.: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2016. – 32 с.

Навчальне видання

«ПСИХОЛОГІЯ БЕЗПЕКИ »
Комплекс навчально-методичного забезпечення
для підготовки бакалаврів напрямів

6.040301	«Прикладна математика»
6.040204	«Прикладна фізика»
6.170101	«Безпека інформаційних і комунікаційних систем»
6.170102	«Системи технічного захисту інформації»

денна форма навчання

Укладач: Амінет Шабанівна Апішева, ст. викладач

Відповідальний редактор: Волянчук Н.Ю., д. психол. н., професор

Рецензент: Кутуєв П.В., д. соціол. н., професор

Предметом навчальної дисципліни «Психологія безпеки» є психологічний аспект безпеки людини у різноманітних видах діяльності і в умовах соціального середовища.

Метою навчальної дисципліни є психологічно безпечна поведінка та практична готовність студентів до здійснення безпечної професійної діяльності. Для цього треба навчити студентів розглядати психологію безпеки як міждисциплінарну галузь наукового знання, аналізувати джерела психологічних загроз на різних рівнях, використовувати знання з проблем психології безпеки, які є актуальними у сучасному суспільстві та виробництві.

Предметом учебной дисциплины «Психология безопасности» является психологический аспект безопасности человека в различных видах деятельности и в условиях социальной среды.

Целью учебной дисциплины является психологически безопасное поведение и практическая готовность студентов к осуществлению безопасной профессиональной деятельности. Для этого надо научить студентов рассматривать психологию безопасности как междисциплинарную область научного знания, анализировать источники психологических угроз на разных уровнях, использовать знания по проблемам психологии безопасности, актуальные в современном обществе и производстве.

The subject of discipline "Psychology of Safety" is a psychological aspect of human security in various activities and in terms of the social environment.

The purpose of discipline is a psychologically safe behavior and the willingness of students to the practical implementation of a safe profession. For this purpose it is necessary to teach students to consider the psychology of safety as an interdisciplinary area of scientific knowledge, to analyze the sources of psychological threats at various levels, using knowledge of psychology of safety issues that are relevant in today's society and production.

ЗМІСТ

I	Загальні відомості.....	5
II	Розподіл навчального часу.....	5
III	Мета і завдання навчальної дисципліни.....	5
IV	Зміст навчального матеріалу.....	6
1	Розподіл навчального часу за темами.....	7
2	Лекційні заняття.....	8
3	Практичні (семінарські) заняття.....	25
4	Самостійна робота студентів	27
V	Індивідуальні завдання.....	27
VI	Контрольні роботи.....	27
VII	Методичні вказівки.....	28
VIII	Рекомендована література.....	28
Додаток А	Рейтингова система оцінювання.....	30
Додаток Б	Перелік питань до заліку.....	31

I. ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ.

Навчальна дисципліна «Психологія безпеки» передбачена навчальним планом Фізико-технічного факультету Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського», розробленим відповідно до освітньо-професійної програми ступеня вищої освіти – бакалавр за напрямками 6.040301 «Прикладна математика», 6.040204 «Прикладна фізика»; 6.170101 «Безпека інформаційних і комунікаційних систем», 6.170102 «Системи технічного захисту інформації».

Навчальна дисципліна «Психологія безпеки» належить до дисциплін гуманітарної соціально-економічної підготовки за вибором студентів.

Предметом навчальної дисципліни «Психологія безпеки» є психологічний аспект безпеки людини у різноманітних видах діяльності і в умовах соціального середовища. Навчальну базу дисципліни «Психологія безпеки» становлять знання отримані при вивченні курсів: «Вступ до фаху», «Історія», «Філософія».

Навчальна дисципліна «Психологія безпеки» вивчається протягом одного семестру, в загальному обсязі 60 годин: аудиторної роботи – 36 годин, з яких лекції – 18 годин, практичні (семінарські) заняття – 18 годин; самостійна робота – 24 години. Розподіл навчального часу та темами наведено у тематичному плані.

Методичні рекомендації містять **плани лекційних та практичних (семінарських) занять**, що дає можливість студентам ознайомитися із змістом навчального матеріалу, який опрацьовується на відповідних заняттях.

На консультаціях згідно зі встановленим графіком опрацьовується складний для засвоєння навчальний матеріал.

Методика оцінювання рівня засвоєння матеріалу навчальної дисципліни передбачає використання рейтингової системи оцінювання. Шкала оцінювання – університетська. Формою семестрового контролю є усний залік.

II. РОЗПОДІЛ НАВЧАЛЬНОГО ЧАСУ

Розподіл навчальних годин кредитного модуля викладено відповідно до робочого навчального плану.

Форма навчання	Всього	Розподіл навчального часу за видами занять				Семестрова атестація
	Кредитів	Годин	Лекції	Практичні заняття	СР	
денна	2	60	18	18	24	залік

III. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Метою навчальної дисципліни є:

- формування компетентності студентів в галузі психології безпеки;
- сформувані у студентів базову систему наукових знань з психології безпеки, сучасних теорій і концепцій щодо психологічної безпеки;
- сформувані навички аналізу проблем психології безпеки, які є актуальними у сучасному суспільстві та виробництві;
- підвищити рівень психологічної компетентності студентів у забезпеченні безпечної поведінки та практичної готовності до здійснення безпечної професійної діяльності.

Основні завдання навчальної дисципліни:

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти після засвоєння навчальної дисципліни мають продемонструвати такі результати навчання:

знання:

- базових категорій психології;
- ключових понять, теорій та закономірностей, що складають категоріальний апарат психології безпеки;
- психологічних механізмів та закономірностей безпечної поведінки індивіда та соціальної групи;
- принципів використання психологічних відомостей для вирішення проблем безпеки, які виникають у соціальному середовищі та виробництві;
- методів і прийомів психічної саморегуляції.

уміння:

- аргументовано викладати власні погляди на актуальні проблеми психології безпеки;
- аналізувати психологічні загрози у соціальній сфері;
- використовувати психологічні знання при реалізації професійних функцій;
- використовувати елементарні методи діагностики психологічних загроз на рівні індивіда, соціальної групи.

IV. ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

Назви розділів і тем	Кількість годин			
	Всього	у тому числі		
		Лекції	Практичні (семінарсь)	СРС
1	2	3	4	5
РОЗДІЛ 1. ВСТУП У ПСИХОЛОГІЮ. ПСИХОЛОГІЯ БЕЗПЕКИ				
Тема 1.1. Вступ до психології	6	2	2	2
Тема 1.2. Напрями сучасної психологічної науки та галузі психології	2	-	-	2
Тема 1.3. Базові категорії психології	6	2	2	2
Тема 1.4. Психологія безпеки як галузь психологічного знання	4	2	-	2
Контрольні заходи	не передбачено			
Разом за розділом 1	18	6	4	8
РОЗДІЛ 2. БЕЗПЕКА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ПРОСТОРУ				
Тема 2.1. Індивідуально-психологічні якості особистості та безпека	8	2	4	2
Тема 2.2. Діяльність та її безпека	6	2	2	2
Тема 2.3. Інформаційно-психологічна безпека особистості	8	2	2	4
Тема 2.4. Психологічна безпека освітнього середовища	6	2	2	2
Тема 2.5. Економічна безпека особистості	4	2	-	2
Тема 2.6. Соціально-психологічна безпека особистості	6	2	2	2
Контрольні заходи	не передбачено			
Разом за розділом 2	38	12	12	14
Залік	4	-	2	2
Всього годин:	60	18	18	24

1. РОЗПОДІЛ НАВЧАЛЬНОГО ЧАСУ ЗА ТЕМАМИ

Розділ 1. ВСТУП У ПСИХОЛОГІЮ. ПСИХОЛОГІЯ БЕЗПЕКИ

Тема 1. Вступ до психології

Проблема категоріального апарату у психології. Відображення, діяльність, спілкування, особистість як базові категорії психології, обґрунтування їхнього визначення.

Категорія відображення у психології. Сутність відображення. Рівні психічного відображення. Категорія особистості у психології. Людина як індивід, особистість, індивідуальність, суб'єкт. Системна детермінація розвитку особистості (соціалізація, індивідуалізація). Структура особистості.

Напрями сучасної психологічної науки та галузі психології.

Тема 2. Базові категорії психології

Категорія діяльності у психології. Визначення діяльності, її ознаки. Складові діяльності як умови її здійснення: потреба-мотив, предмет, умови, знаряддя, процес, результат діяльності. Сторони діяльності: емоційно-мотиваційна, змістова, операційна, організаційна.

Категорія спілкування у психології. Визначення суті спілкування. Види, функції та засоби спілкування. Функції спілкування. Структура спілкування: макро-рівень, мезо-рівень, мікро-рівень.

Тема 3. Психологія безпеки як галузь психологічного знання

Поняття про об'єкт, предмет та завдання психології безпеки. Історія психології безпеки. Визначення поняття «психологічна безпека» і її основні категорії.

Класифікація джерел небезпеки. Психогенні фактори у трудовій діяльності; психологічні загрози; когнітивні мапи рівня безпеки; безпека праці та ергономіка; загрозові (аварійні) ситуації, загрозові стани; загрозова поведінка. Поняття ризику.

Міждисциплінарні зв'язки "Психології безпеки". Методи дослідження "Психології безпеки".

Розділ 2. БЕЗПЕКА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ПРОСТОРУ

Тема 4. Індивідуально-психологічні якості особистості та безпека

Вплив індивідуальних якостей людини на безпеку її діяльності. Дослідження С.Геллерштейна, Г. Мюнстерберга, М. Грінвуда, Х. Вудса, К. Платонова, М.Котика, К.Марбе, В. Безродного, С. Сироти, В. Труща, І.О. Баєвої та інших.

Психологічні механізми захисту: раціоналізація, витіснення, забування, проєкція, регресія, заміщення, ідентифікація, ізоляція, реактивні утворення, сублимація. Структура захисного механізму та його компоненти: когнітивний, емоційний, поведінковий.

Фактори психологічної стійкості суб'єкту діяльності: соціальні та особистісні; ознаки психологічної стійкості; індивідуальні особливості нестійкої поведінки, схильність до нещасних випадків та травматизму.

Стратегії і методи (прийоми) психічної саморегуляції: позитивне мислення, запобігання небезпеки, вольові зусилля, регуляція емоційного реагування, захист ідентичності, самореалізація, копінг - стратегії, гумор. Аутотренінг.

Тема 5. Діяльність та її безпека

Організація робочого простору; безпека інтерфейсної взаємодії; вплив стресу і пережитої загрози; прийняття рішення в умовах загрози та невизначеності; інформаційне перенавантаження та дефіцит часу як загроза небезпеки; діагностична роль професійних помилок у забезпеченні безпеки діяльності, деструктивна поведінка у професійній діяльності.

Аналіз функціональних станів суб'єкта діяльності як фактор безпечної трудової діяльності. Динаміка працездатності і стомлення. Праксичні стани. Монотонія, нервово-

психічне напруження, стрес та тривожність як фактори травматизму. Методи дослідження практичних станів.

Створення психологічного настрою на безпеку; стимуляція та навчання безпечної діяльності; правила та інструкції як засіб попередження небезпеки; психологічний вплив сенсорно-перцептивної інформації на безпеку; роль усвідомлення небезпеки; аналіз нещасних випадків як спосіб боротьби з небезпекою. Організація режиму праці та відпочинку.

Тема 6. Інформаційно-психологічна безпека особистості

Об'єкт і суб'єкт інформаційно-психологічної безпеки. Джерела, засоби впливу на особистість. Фактори маніпуляції свідомістю: політичні, соціально-економічні, соціально-психологічні. Способи негативного впливу на особистість: Інтернет, реклама, дискурс, кіно, експресивна мова, соціальне оточення. Зміна образної картини світу: порушення ідентичності, неадекватність самооцінки, втрата самоконтролю, зміна рольової поведінки, викривлення структури цілей.

Інтернет-залежність як різновид адиктивної поведінки. Соціальні мережі і особистісна небезпека. Збереження ідентичності в соціальних мережах.

Психотерапевтична допомога особистості в критичних ситуаціях.

Тема 7. Психологічна безпека освітнього середовища

Поняття «освітнє середовище». Специфіка психологічної безпеки в освітньому середовищі. Загрози психологічній безпеці в освітньому середовищі.

Поняття конфлікту. Класифікація конфліктів. Стратегії розв'язання конфліктів в освітньому середовищі. Особливості маніпулятивної поведінки в процесі психолого-педагогічної взаємодії викладачів і студентів.

Соціальна відповідальність щодо результатів науково-технічної творчої діяльності в контексті суспільної безпеки.

Тема 8. Економічна безпека особистості

Загрози економічної безпеки: безробіття, криміналізація економіки, погіршення природного середовища, зростання захворювань; форс-мажорні обставини задоволення потреб.

Джерела та засоби негативних економічних впливів на безпеку особистості: об'єктивні, суб'єктивні, потенційні, реальні, уявні. Деструктивні наслідки впливу економічної небезпеки: звуження кола інтересів, відмова від активної економічної поведінки, невпевненість у майбутньому, роздратування та агресивність.

Тема 9. Соціально-психологічна безпека особистості

Феномен масових комунікацій. Способи формування соціальних настанов. Психологія натовпу, дескриптори поведінки у натовпі; безпечна взаємодія з іншими людьми. Розпізнавання обману та брехні.

Класифікація масових психічних явищ. Військові конфлікти, соціальна напруга, стихійні загрози, екологічні катастрофи. Форми реакції людини на екстремальні ситуації. Психологічні аспекти посттравматичних ситуацій. Загальні відомості про психологію тероризму та сектантства. Інформаційні Інтернет-технології як фактор небезпечного впливу на соціально - психологічні процеси в суспільстві.

Соціальні норми і ціннісні орієнтації як регулятори безпечної поведінки.

2. ЛЕКЦІЙНІ ЗАНЯТТЯ

ЛЕКЦІЯ 1.

Тема 1.1. Вступ до психології, 2 год.

Перелік основних питань:

1. Основні категорії психології.
2. Категорія відображення у психології.
3. Пізнавальні психічні процеси.

4. Категорія особистості у психології. Структура особистості.
5. Здібності. Характер. Поняття акцентуації характеру.

Література

Основна: 2, 3

Додаткова: 6, 25, 29, 39

Завдання на самостійну роботу студентів.

Надати відповіді на питання для самоперевірки.

1. Розкрити взаємозв'язок рівнів психічного відображення.
2. Розкрити особливості свідомості як ідеального відображення.

Конспект лекції.

1. У сучасній психологічній науці існують різні підходи щодо визначення базових категорій психології. Будемо розглядати психіку як суб'єктивний образ об'єктивного світу, як відображення дійсності в мозку. Діяльність розглядатиме як специфічно людську форму взаємодії з навколишнім світом, змістом якої є доцільні зміни і перетворення об'єктів і явищ залежно від людських потреб. відображення, діяльність, спілкування, особистість. Розглядаючи категорію спілкування будемо визначати його як складний багатоплановий процес встановлення і розвитку контактів між людьми, що породжується потребами спільної діяльності і містить у собі обмін інформацією, вироблення єдиної стратегії взаємодії, сприйняття та розуміння іншої людини. Щодо розгляду категорії «особистість», то будемо спиратись на визначення С.Д. Максименка. Особистість – це конкретна людина з індивідуально виявленими своєрідними розумовими, емоційними, вольовими та фізичними властивостями. Особистість виникла і розвинулася в процесі суспільно-історичного розвитку людства, у процесі праці.

2. Психічне відображення характеризується такими особливостями: дає можливість правильно відображати оточуючу дійсність, причому правильність відображення підтверджується практикою; психічний образ формується в процесі активної діяльності; носить випереджувальний характер, забезпечує передбачення майбутнього в діяльності і поведінці; завдяки психічному відображенню забезпечується цілеспрямованість поведінки і діяльності; кожний психічний акт переломлюється через індивідуальність людини; психічне відображення поглиблюється і вдосконалюється. Рівні психічного відображення: сенсорно – перцептивний, уявлень, вербально – логічний. Найвищою формою розвитку психіки, що виявляється у складних формах відображення світу та опосередкована суспільно-історичною діяльністю людей є свідомість. Самосвідомість орієнтована на осмислення людиною своїх дій, почуттів, думок, мотивів поведінки, інтересів, своєї позиції в суспільстві.

3. Всі знання людини про навколишній світ є результатом інтеграції окремих знань, одержуваних за допомогою пізнавальних психічних процесів. Кожен з цих процесів має власні характеристики і власну організацію. Але разом з тим, протікаючи одночасно і злагоджено, ці процеси непомітно для людини взаємодіють один з одним і в результаті створюють для нього єдину, цілісну, безперервну картину об'єктивного світу. Відчуття – психічний процес відображення окремих елементарних властивостей дійсності, що безпосередньо впливають на наші органи почуттів. Властивості відчуттів. Види відчуттів. Сприймання – це психічний процес відображення людиною предметів і явищ в цілому, в сукупності всіх їхніх якостей і властивостей при безпосередньому їх впливі на органи чуттів. Властивості сприймання. Види сприймань. Увага – спрямованість психічної діяльності людини та її зосередженість у певний момент на об'єкти або явища, які мають для людини певне значення при одночасному абстрагуванні від інших. Види уваги. Пам'ять – це сукупність процесів запам'ятовування, збереження та відтворення людиною свого досвіду. Характеристики процесів пам'яті. Види пам'яті. Увага є образним психічним процесом, який передбачає відхід від минулого досвіду, перетворення даного і породження на цій основі нових образів, які є продуктами творчої діяльності людини та прообразами для неї. Види уяви. Мислення – це соціально зумовлений, пов'язаний з

мовленням психічний процес самостійного відображення істотно нового, тобто процес узагальненого та опосередкованого відображення дійсності в ході її аналізу і синтезу, що виникає на основі практичної діяльності, з чуттєвого пізнання і здатний виходити далеко за його межі (О.В. Брушлінський). Види мислення. Операційні компоненти мислення. Розв'язання розумових завдань. Мова.

4. Людина як індивід, особистість, індивідуальність. Біологічне і соціальне в структурі особистості створюють єдність і взаємодіють між собою. Людина – природна істота, але біологічне в процесі історичного розвитку під впливом соціальних умов змінилося, набуло своєрідні специфічні людські особливості. Психолог К. К. Платонов у структурі особистості виділяє чотири підструктури, Перша – спрямованість особистості: моральні якості, установки особистості, її відносини з іншими. Визначається ця підструктура суспільним буттям людини. Інша – це підструктура досвіду (знання, вміння, навички, звички). Досвід набувається в процесі навчання і виховання. Провідним у набування досвіду є соціальний фактор. Третя – це підструктура форм відображення. Вона охоплює індивідуальні особливості психічних процесів, які формуються в процесі соціального життя і специфічно проявляються в пізнавальній та емоційно-вольовій діяльності людини. Четверта підструктура – біологічно обумовлена сторона психічних функцій особистості.

5. Здібності – це індивідуально-психологічні особливості людини, які відповідають умовам успішного виконання тієї чи іншої діяльності, а саме – набуття знань, умінь і навичок; використання їх у праці. Характер – це сукупність сталих індивідуальних особливостей особистості, які виявляються в її діяльності і поведінці, у ставленні до інших людей, до навколишнього середовища, до праці, до самого себе. Надмірний вияв окремих рис характеру та їх поєднань, крайні варіанти норми в психології називають акцентуаціями характеру. Німецький вчений К. Леонгард виділив наступні типи акцентуацій характеру. Для демонстративного типу є характерними схильність до «витіснення» зі свідомості тих оцінок, які є неприємними для образу «Я»; прагнення за будь-яку ціну завжди бути в центрі уваги; завищена самооцінка, намагання приймати «бажане за дійсне». Педантичному типу акцентуації притаманні інертність психічних процесів, схильність «загрузати» в дрібницях, наявність проблеми складності прийняття рішення. В спілкуванні люди цього типу приваблюють рівним настроєм, надійністю в справах, сумлінністю та охайністю. Основна риса застряглого типу – значна стійкість афекту, «злопам'ятність», прагнення і в головному і в дрібницях відстоювати свою точку зору, не враховуючи позицію групи. Для збудливого типу є характерною схильність до «вибуху» емоцій, як засобу періодичної розрядки нервової системи. Гіпертичному типу притаманні високий рівень оптимізму, а також жадоба діяльності при можливій схильності до поверхових висновків. Для дистимічного типу є характерною песимістична спрямованість особистості, фіксація на похмурих сторонах життя. Головна риса тривожного типу – високий рівень тривожності, сильно розвинений «комплекс неповноцінності». Циклотимічний тип схильний до невмотивованих різких змін настрою протягом короткого часового інтервалу: від підвищено-оптимістичного до знижено-песимістичного і навпаки. Екзальтований тип – характерним є великий діапазон емоційних станів, вони захоплюються чимось радісним і так само легко впадають у відчай. Емотивний тип – це чутливі та вразливі люди, що відзначаються глибиною переживань у галузі тонких емоцій.

ЛЕКЦІЯ 2.

Тема 1.3. Базові категорії психології, 2 год.

Перелік основних питань:

1. Категорія діяльності у психології.
2. Структура діяльності. Основні види діяльності.
3. Категорія спілкування у психології.

4. Структура спілкування. Види спілкування Засоби спілкування.
5. Типи і комунікативні стилі спілкування. Бар'єри комунікації.

Література

Основна: 2, 3

Додаткова: 11, 30, 31

Завдання на самостійну роботу студентів.

Надати відповіді на питання для самоперевірки

1. Проаналізувати кросс-культурні особливості невербального спілкування у різних народів.
2. Дати різні класифікації рівнів спілкування.

Конспект лекції

1. Діяльність є динамічною системою взаємодії суб'єкта зі світом. Згідно О.Леонт'єву, діяльність є форма активності. Активність збуджується потребою, тобто станом потреби в певних умовах нормального функціонування індивіда. Діяльність – специфічно людська форма взаємодії з навколишнім світом, змістом якої є доцільні зміни і перетворення предметів і явищ в інтересах людей, тобто внутрішня (психічна) і зовнішня (фізична) активність людини, регульована усвідомленою метою. Основні характеристики діяльності – предметність і суб'єктність. Діяльність людини спрямована на пізнання і творче перетворення навколишнього світу, включаючи самого себе й умови свого існування. У процесі діяльності людина розвивається, формує своє ставлення до навколишньої дійсності. Невід'ємною характеристикою діяльності є її усвідомленість. Тваринам доступна лише життєдіяльність, що виявляється як біологічне пристосування організму до вимог навколишнього середовища. Для людини ж характерно свідоме виділення себе з природи, пізнання її закономірностей і усвідомлене вплив на неї. Людина як особистість ставить перед собою мету, усвідомлює мотиви, які спонукають його до активності. Між метою і мотивами діяльності існує певний зв'язок. З однієї сторони, мета і мотиви спонукають людину до діяльності, визначають її зміст і способи її досягнення, а з іншого боку – вони і формуються в процесі діяльності, під впливом умов, в яких вона відбувається. У процесі діяльності виникають і розвиваються нові потреби й інтереси, морально-вольові якості, професійна майстерність, а також різного роду ідеали і переконання, тобто відбувається розвиток особистості в цілому.

2. У структурі діяльності виділяються: мотиви, які спонукають суб'єкта до діяльності; цілі – як прогнозовані результати цієї діяльності; операції – за допомогою яких діяльність виконується. Розрізняють три види діяльності, що генетично змінюють один одного і співіснують протягом усього життєвого шляху: 1) гра – у грі починається формування людини як суб'єкта діяльності, і в цьому її величезне значення; 2) учіння, яке є безпосередньою підготовкою особистості до праці, розвиває її розумово, фізично, естетично і лише на кінцевому етапі освоєння професії пов'язано зі створенням матеріальних і культурних цінностей; 3) праця – процес створення людиною матеріальних і духовних цінностей суспільства. В різні періоди онтогенезу та чи інша діяльність людини стає *провідною*, тобто саме з нею пов'язується виникнення найважливіших психічних новоутворень. Вони розрізняються: 1) за кінцевими результатами; 2) за організацією; 3) за особливостями мотивації. Людині, незалежно від віку, властиво займатися всіма трьома різновидами діяльності.

3. Спілкування є головним засобом перетворення людини з біологічної істоти в соціально адаптовану особистість. Проблема впливу людини на людину є центральною для дослідження спілкування. Цей вплив залежить від того, які інтереси, цінності та установки стоять за бажанням людини досягти того чи іншого результату спілкування. Це визначає, чи людина діє виключно у власних інтересах, використовуючи інших лише як засіб досягнення мети, чи прагне взаємодіяти із ними на рівноправних партнерських умовах. Спілкування – складний, багатоплановий процес встановлення й розвитку контактів між людьми, що породжується потребою спільної діяльності і який містить у

собі обмін інформацією, вироблення єдиної стратегії взаємодії, сприймання і розуміння іншої людини. Людина, що передає інформацію, називається комунікатором, який одержує її – реципієнтом. Виділяють такі функції спілкування: інформаційно-комунікативну, регулятивно-комунікативну та афективно-комунікативну. Інформаційно-комунікативна функція спілкування охоплює все, що має відношення до передачі та прийому інформації людиною. Регулятивно-комунікативна функція спілкування забезпечує не лише пізнання, а й регуляцію поведінки суб'єктів спілкування. Афективно-комунікативна функція спілкування відноситься до емоційної сфери особистості, визначає її ставлення до явищ навколишнього світу.

4. Структура спілкування має взаємопов'язані сторони: комунікативну, інтерактивну, перцептивну. Комунікативна сторона спілкування пов'язана із виявленням специфіки обміну інформацією між людьми як активними суб'єктами спілкування, Інтерактивна сторона спілкування: організація суб'єктами спілкування спільної стратегії взаємодії. Розрізняють різні програми взаємодії між людьми (від співробітництва аж до конкуренції). Перцептивна сторона спілкування містить в собі процес взаємного сприймання і розуміння співрозмовниками одне одного. Перцепція, це перш за все, процес формування образу іншої людини в свідомості співрозмовника. Основними механізмами пізнання іншої людини є ідентифікація (ототожнення) та рефлексія (усвідомлення того, як сприймають суб'єкта спілкування інші люди). Класифікація видів спілкування: залежно від специфіки суб'єктів (особистість чи група) виділяють міжособистісне, міжгрупове, міжсоціумне спілкування, а також спілкування між особистістю і групою; за кількісними характеристиками суб'єктів спілкування можна розрізнити: самоспілкування, міжособистісне спілкування та масові комунікації; за характером спілкування може бути опосередкованим та безпосереднім, діалогічним та монологічним; за цільовою спрямованістю розрізняють: анонімне, рольове, неформальне спілкування. Вербальні і невербальні засоби спілкування. Візуальні засоби спілкування: кинесика; вираз очей; вираз обличчя; поза; шкірні реакції; дистанція. Акустичні (звукові) засоби спілкування: паралінгвістичні, екстралінгвістичні. Тактильно-кінестезичні засоби спілкування: фізичний вплив; такесика. Ольфакторні засоби спілкування: запахи навколишнього середовища; природний і штучний запахи людини

5. Виділяють наступні типи спілкування. Імперативне спілкування – це авторитарна, директивна форма взаємодії з партнером по спілкуванню з метою досягнення контролю над його поведінкою, установками і думками, примусу його до певних дій або рішень. Маніпулятивне спілкування – це форма міжособистісної взаємодії, при якій вплив на партнера по спілкуванню з метою досягнення своїх намірів здійснюється приховано. Разом з тим маніпуляція передбачає об'єктивне сприйняття партнера по спілкуванню, прихованим же виступає прагнення домогтися контролю над поведінкою і думками іншої людини. При маніпулятивному спілкуванні партнер сприймається не як цілісна унікальна особистість, а як носій певних, «потрібних» маніпулятору властивостей і якостей. Діалогічне спілкування – це рівноправна суб'єкт-суб'єктна взаємодія, що має на меті взаємне пізнання, самопізнання партнерів по спілкуванню. Воно дозволяє досягти глибокого взаєморозуміння, саморозкриття партнерів, створює умови для взаємного розвитку. Виділяють основні комунікативні стилі, які визначаються особливостями взаємодії з іншими людьми у процесі спілкування: домінантний; драматичний; спірне; заспокійливий; вражаючий; точний; уважний; натхнений; дружній; відкритий. Бар'єри комунікації: розуміння (фонетичний, семантичний, стилістичний, логічний); соціально-культурних відмінностей (соціальні, політичні, релігійні, професійні); стосунків (відчуття недовіри до комунікатора розповсюджується й на інформацію, що ним передається).

ЛЕКЦІЯ 3.

Тема 1.4. Психологія безпеки як галузь психологічного знання, 2 год

Перелік основних питань:

1. Поняття про об'єкт, предмет та завдання психології безпеки.
2. Історія психології безпеки.
3. Поняття «психологічна безпека». Види загроз психологічній безпеці.

Література

Основна: 1, 5

Допоміжна: 7, 9, 10, 13, 16, 19, 23, 24, 36, 37

Завдання на самостійну роботу студентів.

Надати відповіді на питання для самоперевірки

1. Навести різні класифікації джерел небезпеки
2. Проаналізувати міждисциплінарні зв'язки "Психології безпеки"

Конспект лекції

1. У найзагальнішому випадку поняття «безпека» представляється як стан захищеності від зовнішніх і внутрішніх загроз. Розглядають безпеку: особистості (фізичну, психологічну, соціально-психологічну, правову, інформаційну, економічну); соціуму (екологічна, демографічна, соціальна, державна, національна, військова). Предметом «Психологія безпеки» є психологічний аспект безпеки людини у різноманітних видах діяльності і в умовах соціального середовища. Мета – вивчення шляхів використання психології для підвищення безпеки людини. Досліджуються: психічні процеси, породжувані діяльністю та умовами середовища, що впливають на безпеку; психічні стани людини, що позначаються на безпеці його діяльності і перебування в соціальному середовищі; властивості особистості, що відбиваються на безпеці життєдіяльності. Розглядаються такі категорії як загроза, небезпека, ризик. Небезпека – це процеси, явища, предмети, що роблять негативний вплив на життя і здоров'я людини. Загроза – деструктивний чинник, який представляє небезпеку для існування, функціонування і розвитку об'єкта, що захищається. Ризик – це дія (вчинок), що виконується в умовах вибору, коли існує небезпека в разі невдачі виявитися в гіршому положенні, ніж до вибору. «Психологія безпеки» має міждисциплінарні зв'язки з дисциплінами: загальна психологія, соціальна психологія, психологія праці, ергономіка, охорона праці, безпека життєдіяльності.

2. У психології категорія безпеки активно почала використовуватися з початку ХХ-го століття, перш за все в роботах присвячених безпеці праці. Безпека праці виявилася актуальною в зв'язку з завданнями професійного відбору. С. Геллерштейн вказував, що «... при цьому потрібно враховувати не тільки фактичні дані особистості, але і поєднання її потенційних можливостей і властивих їй тенденцій, взятих в їх конкретно-історичному змісті». У роботах Г. Мюнстерберга вперше чітко ставиться завдання практичного використання висновків психологічної науки про закономірності людської психіки, поведінки людей в соціумі, спілкування, індивідуальних і соціальних особливостях представників різних соціальних груп у зв'язку з конкретною практичною діяльністю. К.Марбе, виходячи зі своєї фундаментальної роботи «Однотипність в світі бажань», прийшов до висновку про те, що раніше отримані травми повинні породжувати готовність організму до виникнення наступних. На базі «тілесного чинника» і під впливом «критичного досвіду» в «дійсній психологічній особистості», по К. Марбе, формулюється установка. У предметній діяльності людини можуть складатися періоди хороших і поганих результатів, обумовлені відповідно позитивною і негативною установками. Повторюваність нещасних випадків К.Марбе трактував як результат природної схильності, яка витікає в основному з низької вродженої здатності до переключення установок. Т. Елерс висловив думку, що причини схильності до нещасних випадків, по всій ймовірності, слід шукати в тому як суб'єкт сприймає ситуацію, якою мірою він спрямований до досягнення мети і наскільки реальним при цьому він вважає виникнення нещасного випадку.

В кінці 70-х – початку 80-х років минулого століття у зв'язку з інтенсивним

розвитком промислової соціальної психології, поняття «психологічна безпека» починає використовуватися в зв'язку з професійною діяльністю людей в предметній сфері. Вперше в розгорнутому вигляді воно зустрічається в роботі М.А. Котика [1987] та стосується психологічних аспектів безпеки, що забезпечують профілактику нещасних випадків на виробництві, тобто розробляються в рамках психології праці та інженерної психології. Надалі М.А. Котик пропонує розглядати психологію безпеки «не як розділ психології праці, а як деяку галузь психологічної науки, що вивчає психологічний аспект безпеки в різноманітних видах діяльності». І.О. Баєва вважає, що «сьогодні є підстави надати психологічній безпеці самостійний статус і розглядати її як системоутворюючу для інших видів безпеки, так як і загроза і захист виходять із боку суб'єкта, людини».

3. Поняття психологічної безпеки характеризує стан захищеності психіки людини від негативних факторів, задоволеності якістю життя в сьогоденні і впевненості в майбутньому. Проблема забезпечення психологічної безпеки особистості пов'язана з вивченням закономірностей адекватного відображення небезпеки і конструктивної регуляції поведінки з метою збереження цілісності і стабільності людини або групи людей як психологічних систем. Безпечне середовище – це таке, що зберігає і розвиває: психічне здоров'я; психологічне благополуччя його учасників. Рівні психічного здоров'я (Б.С.Братусь): психофізіологічний, який визначається особливостями нейрофізіологічної організації психічних процесів; індивідуально-психологічний, показниками якого виступають здібності особистості побудувати адекватні та ефективні способи реалізації смислових прагнень; особистісно-смисловий, що визначається якісними характеристиками смислових відносин людини. До зовнішніх загроз психологічної безпеки відносяться: об'єктивна складність навколишнього світу, що утрудняє його пізнання; наростання темпів інформатизації суспільства; значне зниження контролю за достовірністю інформації. До внутрішніх загроз, значною мірою обумовлених вищезазначеними зовнішніми факторами, відносяться: підвищена сприйнятливості людини до психологічних впливів; нездатність критично сприймати і оцінювати інформацію; руйнування духовно-моральних основ життєдіяльності сучасного суспільства; зниження обсягу реального спілкування і заміщення його спілкуванням віртуальним, наслідком чого стає нездатність адекватно оцінювати людей, їх вчинки і наміри. В сучасному світі на провідне місце в системі загроз інформаційно-психологічної безпеки особистості відбувається висування психології маніпуляцій. Це обумовлено: масовим поширенням і включеністю психологічних маніпуляцій в інформаційно-комунікативні процеси, ефект дії яких багаторазово посилюється широкомасштабним і стихійним поширенням новітніх інформаційних технологій, засобів комунікації, телекомунікаційної техніки; різким збільшенням кількості суб'єктів маніпулятивного впливу (політичні, релігійні, містичні організації, рекламні агентства, різні фінансові та інші комерційні структури, окремі особи тощо), що мають доступ до сучасних маніпулятивних технологій і засобів поширення інформації; стихійним і масовим поширенням новітніх маніпулятивних технологій (наприклад, НЛП – нейролінгвістичне програмування); відсутністю дієвої системи соціально-психологічного захисту особистості в масштабах суспільства в цілому, так як традиційні захисні механізми зруйновані або просто неадекватні сучасним умовам, а нові не сформовані достатньою мірою; слабкою сформованістю у громадян механізмів індивідуально-психологічного захисту від маніпулятивного впливу; підвищеною схильністю значної частини населення маніпулятивному впливу у зв'язку з тривалим перебуванням в кризових умовах, що різко знижує опірність до психологічного впливу

Ступінь впливу небезпечної ситуації визначається: ставленням індивіда до ситуації, що складається з її значущості для нього, досвіду перебування і взаємодії в ній, а також результату цієї взаємодії для окремої людини; соціальним значенням ситуації, показником якого є громадська оцінка небезпеки ситуації та її наслідків, як для окремої людини, так і для суспільства в цілому.

ЛЕКЦІЯ 4.

Тема 2.1. Індивідуально-психологічні якості особистості та безпека, 2 год.

Перелік основних питань:

1. Індивідуальні якості людини і безпека діяльності.
2. Психологічні механізми захисту.
3. Фактори, що впливають на особливості психічної саморегуляції.

Література

Основна: 1, 2, 3, 4, 5

Додаткова: 10, 15, 16, 19, 21, 22, 23, 25, 33, 34, 40

Завдання на самостійну роботу студентів.

Надати відповіді на питання для самоперевірки

1. Охарактеризувати індивідуальні особливості нестійкої поведінки, схильність до нещасних випадків та травматизму.
2. Охарактеризувати адиктивну поведінку та навести приклади різних видів адикцій.

Конспект лекції

1. Індивідуальні якості людини впливають на безпеку її діяльності. Оскільки особистість формується під впливом соціального середовища, тому показник захищеності людини або її схильності до небезпеки – це не тільки вроджена якість, а й результат розвитку в процесі взаємодії з іншими людьми. Недостатня сформованість індивідуальних характеристик людини щодо безпеки діяльності, найбільшою мірою проявляється в екстремальних ситуаціях (а такими зазвичай і бувають ситуації, що передують і супутні нещасним випадкам). Істотно підвищує схильність людини до небезпеки емоційна неврівноваженість, нездатність до швидкого розподілу уваги і виділення головного об'єкта серед великої сукупності інших об'єктів, недостатня витримка і непомірна (надмірно велика або надмірно мала) схильність до ризику. Індивідуальні якості, притаманні людям з високим ступенем захисту від небезпеки, впливають і на їхнє становище в соціальній групі. Дійсно, такі якості, як хороша координація, увага, емоційна врівноваженість і інші, сприяють не тільки кращій захищеності людини, але і підвищують його статус. Як правило, люди, що володіють ними, бувають лідерами, користуються повагою і авторитетом у колективі. Вони здатні краще, ніж інші, справлятися з екстремальними ситуаціями і можуть дозволити собі піти на ризик, коли це необхідно.

2. Психологічний захист – це спеціальна система стабілізації особистості, спрямована на огорожу свідомості від неприємних, травмуючих переживань, пов'язаних з внутрішніми і зовнішніми конфліктами, станами тривоги і дискомфорту. Як відзначає український психолог Т. С. Яценко, основна функція психологічного захисту полягає в недопущенні людиною до власної свідомості розуміння наявності в неї негативних рис характеру. З точки зору американського психолога Т. Шибутані, захищається в решті решт не біологічний організм, а особистість, яка охороняє себе від усвідомлення неприємних для власної гідності фактів. Як зазначав Ф. Б. Басін, усі спроби класифікувати різновиди психологічного захисту пов'язані з процесом психологічної переробки високоемоційного переживання. Більш жорстку позицію займає Т. С. Яценко, яка вважає, що психологічний захист порушує загальну захищеність «Я» тому, що уводить суб'єкта від реальності, викривляючи причину конфлікту. До психологічних механізмів захисту відносять наступні. Витіснення – протікає у формі «стирання» зі свідомості будь-яких негативних думок, почуттів, вражень які б загрожували цілісності «Я». Заперечення реальності – захист від неприємної дійсності шляхом відмови від її сприймання. Часто відбувається у формі так званої «втечі» від дійсності у хворобу, захоплення, мрії. Раціоналізація – різновид захисту проявляється в спробах довести, що будь які вчинки суб'єкта є єдино вірними, а тому критиці не підлягають. Як правило, раціоналізацію використовують, щоб пояснити свої дії, що вже відбулися і які були негативно сприйняті оточенням. Проекція – варіант захисту, що проявляється в приписуванні іншим власних моральних якостей і потреб. Ідентифікація – форма захисту, яка протилежна проекції. Під

ідентифікацією розуміють неусвідомлений перенос суб'єктом на себе рис характеру та поведінки іншої людини, що є взірцем для неї. Ідентифікація підвищує почуття власної значущості. Компенсація – прикриття власних недоліків підкресленням неіснуючих, але бажаних рис або ж показом іншої сфери власної діяльності. Сублимація – пригнічення бажань, що не реалізуються, часто сексуально забарвлених, за допомогою іншої діяльності: політика, мистецтво, наука. Регресія як механізм психологічного захисту є поверненням особистості на більш низький рівень розвитку, зниження рівня домагань, примітивізація потреб. Часто проявляється у підкреслено брутальних формах поведінки.

3. Безпека особистості залежить від її здатності до саморегуляції. Виділяють чотири фактора, що зумовлюють можливості саморегуляції: біологічні властивості людини, які проявляються в несвідомій регуляції; індивідуальні особливості психічного відображення і психічних функцій людини; досвід, навички, знання, а також уміння вирішувати різні завдання безпечно; спрямованість людини, т. е. його мотиви, інтереси, установки тощо. Останні два чинники формуються в процесі навчання і виховання. Їх дія посилюється в міру зростання професійного і життєвого досвіду. Чималу роль відіграють і креативні здібності людини, що дозволяють йому використовувати нові методи безпечного виконання завдання в найрізноманітніших і несподіваних ситуаціях. Нещасний випадок може відбутися не тільки через відсутність досвіду, але і з необережності – як результат невикористання наявних можливостей внаслідок недооцінки складності завдань і переоцінки своїх якостей. Причинами необережного поводження можуть стати неповнота відомостей про небезпечні фактори, що відволікають обставини, зайва самовпевненість, яка здатна привести до зниження уваги, обачності, нехтування правилами, засобами захисту. Необережність збільшує ймовірність небезпеки. Для безпеки індивіда велике значення має також вміння подолати небезпечну ситуацію з мінімальними втратами. Цей навик формується в процесі життєдіяльності.

ЛЕКЦІЯ 5.

Тема 2.2. Діяльність та її безпека, 2 год.

Перелік основних питань:

1. Фактори безпечної діяльності. Психологічні причини свідомого порушення правил безпечної роботи.
3. Динаміка працездатності і стомлення.
4. Психічні стани працюючої людини.

Література

Основна: 1, 2, 3, 4, 5

Додаткова: 7, 9, 10, 11, 23, 24, 36

Завдання на самостійну роботу студентів.

Надати відповіді на питання для самоперевірки

1. Дати поняття деструктивної поведінки у професійній діяльності.
2. Розкрити значення аналізу нещасних випадків як способу боротьби з небезпекою.

Конспект лекції

1. Діяльність є сукупністю дій, кожна з яких має свою мету. Аналіз діяльності відбувається через аналіз її дій. У кожній дії людини психологія виділяє три складові частини: мотиваційну, орієнтовну і виконавчу. Порушення в будь-якій з цих частин при виконанні якої-небудь дії тягне за собою порушення або невиконання дії в цілому. Характер виконання дій, таким чином можна розглядати як фактор безпечної діяльності та виділити три групи психологічних факторів виникнення небезпечних ситуацій і нещасних випадків. Порушення мотиваційної частини дій проявляється в небажанні виконувати певні дії (операції). Порушення може бути відносно постійним, обумовленим індивідуальними якостями працівника (людина недооцінює небезпеку, схильна до ризику, негативно відноситься до будь-яких обмежень, не має стимулів до безпечної праці тощо). Порушення може бути і тимчасовим, коли людина знаходиться в стані стресу, депресії або

алкогольного сп'яніння. Порушення орієнтовною частини дій проявляється в незнанні правил експлуатації технічних систем і норм безпеки. Порушення виконавчої частини проявляється в невиконанні правил (інструкцій, норм, приписів тощо) внаслідок невідповідності індивідуальних можливостей працівника вимогам виконуваної роботи. Така невідповідність, як і в випадку з порушенням мотиваційної частини дій, може бути постійним (погана координація, недостатня концентрація уваги, незручне розташування органів управління тощо) і тимчасовим (перевтома, зниження працездатності, погіршення стану здоров'я, стрес, алкогольне сп'яніння). Профілактичні заходи відносно порушення виконання дій мотиваційної частини – це пропаганда безпечної праці; орієнтовної – навчання, відпрацювання навичок; виконавчої – профвідбір, медичне обстеження. Чому, наприклад, людина свідомо порушує правила або інструкції? Характеристики психологічних причин свідомого порушення правил безпечної роботи: економія сил; економія часу; адаптація до небезпеки або її недооцінка; самоствердження в очах колег; прагнення слідувати груповим нормам трудового колективу; самоствердження у власних очах; переоцінка власних можливостей; схильність до ризику як особистісна характеристика; надситуативний ризик.

2. Довготривале виконання діяльності може призводити до появи певних психічних станів та помилок у результаті стомлення людини. Аналіз змін психічних станів людини в процесі довгострокового здійснення роботи проводиться шляхом вивчення динаміки працездатності та стомлення. Динаміка працездатності і стомлення можуть бути описані як процес, що має певні фази. Фаза передстартової мобілізації характеризує процес мобілізації організму ще до початку роботи і включає енергетичну мобілізацію резервів організму, формування плану і стратегії поведінки, внутрішнє програвання ключових елементів діяльності. Фаза первинної мобілізації виникає в момент початку діяльності і характеризується короточасним зниженням майже всіх показників функціонального стану. Фаза гіперкомпенсації триває майже весь початковий період роботи. У цій фазі ще немає точної відповідності реакцій організму характерові роботи і величині навантаження: організм реагує з більшою силою, ніж це необхідно. Фаза компенсації характеризується певною визначеною стабілізацією показників функціонального стану. Вимоги діяльності цілком компенсуються мінімальними засобами. Ефективність праці в цей період максимальна. Фаза субкомпенсації характеризується розладом уваги, внаслідок чого відбувається поява помилкових дій. Мотивація спрямована на продовження діяльності, емоційний фон стабільний. Починаючи з фази субкомпенсації, виникає специфічний стан стомлення. Фаза декомпенсації характеризується появою великої кількості помилок в роботі, зумовлених вираженими змінами уваги, пам'яті, ослабленням інтелектуальних функцій. Змінюється провідна мотивація діяльності, при цьому починають домінувати мотиви припинення роботи. При продовженні роботи фаза декомпенсації може перейти у фазу зриву. Фаза зриву характеризується повним розладом координації в діяльності різних систем, яскраво вираженою неадекватністю реакцій організму на сигнали зовнішнього середовища, різким зниженням працездатності, навіть до неможливості продовжувати роботу. Фаза кінцевого пориву. Сутність її полягає в терміновій мобілізації через мотиваційну сферу додаткових резервних сил організму і різкому підвищенні працездатності. Одним з головних діагностичних прийомів виявлення початкового періоду розвитку перевтоми є аналіз часу виникнення і тривалості окремих фаз динаміки працездатності. Найбільшою мірою це відноситься до фази компенсації.

3. Результат праці повинний відповідати меті, мати задані рівні якості та витрат на нього і бути отриманим у встановлений час. В ідеальному випадку людина має в своєму розпорядженні все необхідне (мета – засіб – результат) для швидкого й успішного виконання своїх функцій і знаходиться в стані функціонального комфорту. Проте у багатьох випадках людина змушена: самостійно формулювати конкретну мету своїх дій у даних умовах, знаходити її в технічних інструкціях, особисто приймати відповідальні рішення; вести самостійний пошук засобів діяльності; домагатися позитивного результату

як завгодно довго, працювати в умовах дефіциту інформації про підсумки своєї роботи. Різноманітні ситуації, що виникають у цих умовах, продукують відповідні їм психічні стани, які можуть носити досить стійкий характер. Стан психічного стомлення розвивається в процесі роботи, якщо докладено надмірних зусиль. Одержання результату вимагало тривалої роботи, навіть не дуже важкої. Стан очікування результату, його передбачення в процесі діяльності викликає психічне стомлення, яке характеризується зниженням інтенсивності психічних процесів. Стан психічної напруженості викликається надмірною величиною психічних зусиль, необхідних для вирішення поставлених задач. Відомі мета і результат, яких треба досягти, але працівник не є готовим до негайної роботи і відчуває дефіцит засобів: інформаційних, матеріальних, часових та інших. Стан відсутності або зниженої мотивації відчувається людьми частіше, ніж психічне стомлення або психічна напруженість, у випадках, коли мета привноситься ззовні у примусовій формі. При цьому працівник, який забезпечений засобами і дотримується вимог керівників, одержує заданий результат. Але його працездатність неухильно знижується, виявляються симптоми втоми, відбувається дезактивація психічних процесів. Стан емоційного стресу людина переживає в екстремальних ситуаціях, в яких вона позбавлена засобів впливу, і перебіг подій від неї не залежить. Емоційний стрес може призвести до руйнування психічних процесів: трансформації мотиваційної структури діяльності, руховим і мовленнєвим розладам. Стан монотонії є найбільш розповсюдженим – людині надаються тільки засоби діяльності у вигляді вихідних матеріалів, устаткування, технології та алгоритмів роботи і при цьому працівник віддалений від справжніх цілей своєї праці і не знає результатів своїх трудових витрат. Відбувається дисгармонія психічних процесів. В стані тривожності відбувається концентрація і тривала фіксація психічних процесів на передбаченні небажаного результату через відсутність алгоритму розуміння подій, що мають відбутися. Індиферентний стан властивий людині, яка не включена у виробничу ситуацію із зацікавленістю.

ЛЕКЦІЯ 6.

Тема 2.3. Інформаційно-психологічна безпека особистості, 2 год.

Перелік основних питань:

1. Поняття інформаційно-психологічної безпеки особистості.
2. Загрози інформаційно-психологічної безпеки особистості та їх основні джерела та засоби.
3. Особливості комунікативних ситуацій.
4. Психологічний захист інформаційно-психологічної безпеки особистості.

Література

Основна: 1, 4, 5

Додаткова: 10, 12, 15, 16, 17, 20, 21, 28, 33, 34, 38, 41

Завдання на самостійну роботу студентів.

Надати відповіді на питання для самоперевірки

1. Навести приклади щодо різних видів інформаційних загроз.
2. Проаналізувати найбільш загрозливі негативні наслідки впливу на особистість в соціальних мережах.
3. Психологічна дистанція як умова забезпечення особистісної безпеки.

Конспект лекції

1. Інформаційно-психологічну безпеку особистості можна розглядати як стан захищеності її психіки від дії різноманітних інформаційних факторів, що перешкоджають чи ускладнюють формування і функціонування адекватної інформаційно-орієнтованої основи соціальної поведінки людини (і в цілому, життєдіяльності в суспільстві), а також адекватної системи його суб'єктивних відносин до навколишнього світу і самого себе. Виділення інформаційно-психологічної безпеки особистості із загальної проблематики інформаційної та психологічної безпеки в якості самостійного напрямку визначається

наступними основними причинами. По-перше, у зв'язку з переходом до інформаційного суспільства (інформаційної цивілізації), збільшенням масштабів і ускладненням змісту і структури інформаційних потоків і всього інформаційного середовища, багаторазово посилюється вплив на психіку людини, а темпи цього впливу стрімко зростають. Це визначає необхідність формування нових механізмів і засобів виживання людини як особистості і активного соціального суб'єкта в сучасному суспільстві. По-друге, взаємодія психіки людини з інформаційним середовищем відрізняється якісною специфікою і не має адекватних аналогів в інформаційній взаємодії інших біологічних структур, технічних, соціальних і соціотехнічних систем. По-третє, основною і центральною "мішенню" інформаційного впливу є людина, його психіка. Саме від окремих особистостей, їх взаємозв'язків і відносин залежить нормальне функціонування соціальних суб'єктів різного рівня складності, будь-яких спільнот і соціальних організацій – від малої групи до населення країни в цілому.

2. Загальна структура загрози інформаційно-психологічної безпеки особистості являє собою сукупність об'єкта загрози, джерел загрози і прояви загрози. Об'єктами забезпечення інформаційно-психологічної безпеки особистості виступають: свідомість; система цінностей; психічне здоров'я; свобода волі. Загроза інформаційно-психологічної безпеки особистості – зовнішній фактор, який здійснює на психіку людини деструктивний інформаційно-психологічний вплив, в умовах дії якого людина повністю або частково втрачає здатність: повноцінно розвиватися; реалізовувати в повному обсязі гарантовані Конституцією, нормами законодавства і міжнародного права цивільні права і свободи; своєчасно адаптуватися до мінливих соціальних умов; організувати свою поведінку в соціальному середовищі; задовольняти основні потреби в суспільстві в соціально-прийнятних формах з урахуванням інтересів і діяльності інших людей і діючих соціальних інститутів. Згідно Г.В. Грачова і І.К. Мельника, джерелами інформаційно-психологічного впливу на особистість є: держава (в тому числі, іноземні держави), органи влади і управління та інші державні структури та установи; суспільство (різні суспільні, економічні, політичні та інші організації, в тому числі закордонні); різні соціальні групи (формальні і неформальні, стійкі і випадкові, великі і малі за місцем проживання, роботи, навчання, служби, спільного проживання і проведення дозвілля тощо); окремі особистості (в тому числі представники державних і громадських структур, різноманітних соціальних груп тощо). В якості основних засобів інформаційно-психологічного впливу на людину в узагальненому вигляді виділяються наступні: засоби масової комунікації (в тому числі інформаційні системи, наприклад, Інтернет тощо); література (в тому числі, художня, науково-технічна, суспільно-політична, спеціальна тощо); мистецтво (в тому числі, різні напрямки так званої масової культури тощо); освіту (в тому числі, систему дошкільної, середньої, вищої і середньої спеціальної державної і недержавної освіти); виховання (всі різноманітні форми виховання в системі освіти, громадських організаціях – формальних і неформальних, система організації соціальної роботи тощо); особисте спілкування.

3. Загроза інформаційно-психологічної безпеки особистості реалізується в тій або іншій комунікативній ситуації. Розглядаючи особливості комунікаційних ситуацій в контексті інформаційно-психологічної безпеки особистості, виділяють наступні різновиди: міжособистісної взаємодії; перебування людини в складі певної спільноти; вплив на людину засобів масової комунікації. В першу групу доцільно виділити сукупність комунікативних ситуацій міжособистісного взаємодії, тобто таких ситуацій, в яких відбувається безпосереднє спілкування і обмін інформацією, як кажуть, "лицем до лиця", а також опосередковано (телефон, Інтернет, пошта, факсимільний зв'язок тощо). У наступну групу можна включити комунікативні ситуації, які визначаються знаходженням людини в складі певної спільноти людей, на яку здійснюється безпосередній інформаційно-психологічний вплив деяким комунікатором – особистістю або групою (оратор, президія тощо). Такі ситуації можна позначити як контакт-комунікаційні ситуації. У них здійснюється в основному одностороння безпосередня комунікація за

типом "комунікатор – спільність людей". Це – ситуації проведення зборів, нарад, мітингів, видовищних заходів тощо. У наступну групу можна об'єднати комунікативні ситуації, в яких на людину впливають засоби масової комунікації. У цих ситуаціях здійснюється одностороння опосередкована комунікація за типом "засіб масової комунікації – людина (аудиторія)". Їх можна позначити як мас-комунікаційні ситуації. Це – ситуації перегляду телепередач, прослуховування радіопрограм, читання газет, журналів, різних друкованих видань, взаємодія з різноманітними інформаційними системами тощо.

4. Психологічний захист особистості – це використання різноманітних засобів і способів зміни процесів інформаційно-психологічного взаємодії людини з різними соціальними суб'єктами і інформаційним середовищем в цілому для запобігання або нейтралізації загрозливих чинників, здатних завдати йому шкоди. Три основні рівні організації психологічного захисту людини: 1) соціальний (в масштабах суспільства в цілому); 2) соціально-груповий (в рамках різних соціальних груп і різноманітних форм соціальних організацій); 3) індивідуально-особистісний. Забезпечення інформаційно-психологічної безпеки передбачає організацію і здійснення захисних заходів, що характеризуються певною організаційною самостійністю і використовуваними механізмами. 1. Регулювання, зокрема, обмеження інформаційних потоків; зазвичай використовується в обмежені проміжки часу, в специфічних умовах або по відношенню до певних джерел і інформаційних каналів. Застосовуватися такі заходи – введення певних процедур перевірки достовірності поширюваної інформації; обмеження поширення певних відомостей (наприклад, що сприяють виникненню агресивних чуток, паніки тощо) в надзвичайних ситуаціях; введення військової цензури в умовах бойових дій. 2. Організація інформаційних потоків (в тому числі, ініціювання поширення певної інформації), спрямованих на парирування (в першу чергу, випереджаюче) і нейтралізацію впливу певних інформаційних факторів, які можуть психологічно негативно впливати на людей (так, наприклад, при виникненні чуток використовується поширення відомостей, що нейтралізують їх вплив). На особистісному рівні це проявляється в ініціативному пошуку за певними темами додаткової інформації з різних джерел і в організації її надходження по інших каналах. 3. Поширення способів і засобів обробки і оцінки інформації (через системи освіти, підготовки і перепідготовки кадрів, поширення соціокультурних цінностей, традицій, соціальних норм тощо). 4. Формування колективного або групового соціально-психологічного захисту, що ґрунтується на механізмах ідентифікації людини з певними соціальними спільнотами і об'єднаннями людей і включеності в реальні соціальні групи. Це визначає використання особистістю при аналізі і відборі інформації певних групових оцінок, норм, думок, а також її орієнтацію на внутрішньогрупові інформаційні потоки і джерела. 5. Формування індивідуального психологічного захисту особистості пов'язано з формуванням у людини в процесі набуття досвіду інформаційно-комунікативної взаємодії (в тому числі, навчання з використанням спеціалізованих форм психологічної підготовки, проведення тренінгових занять за спеціально розробленими методиками) особистісних утворень, алгоритмів психічної діяльності і захисної поведінки, які у своїй сукупності утворюють індивідуальну систему його психологічного захисту або психологічного самозахисту особистості.

ЛЕКЦІЯ 7.

Тема 2.4. Психологічна безпека освітнього середовища, 2 год.

Перелік основних питань:

1. Поняття «освітнє середовище».
2. Критерії психологічної безпеки особистості в освітньому середовищі.
3. Поняття конфлікту. Стратегії розв'язання конфліктів в освітньому середовищі.

Література

Основна: 4, 5

Додаткова: 8, 9, 12, 17, 18, 20, 21, 22, 34, 41

Завдання на самостійну роботу студентів.

Надати відповіді на питання для самоперевірки

1. Розкрити особливості маніпулятивної поведінки в процесі психолого-педагогічної взаємодії.
2. Проаналізувати стратегії і методи забезпечення психологічної безпеки в освітньому середовищі

Конспект лекції

1. Існують різні підходи до визначення поняття освітнє середовище. Структура освітнього середовища включає в себе, як вважає Ясвін В. А. три базові компоненти: просторово-предметний, тобто просторово-предметні умови та можливості здійснення навчання, виховання та соціалізації студентів; соціальний, тобто простір умов і можливостей, який створюється в міжособистісній взаємодії між суб'єктами навчально-виховного процесу (студентами, педагогами, адміністрацією, батьками, психологами та іншими), психодидактичний, тобто комплекс освітніх технологій (змісту і методів навчання та виховання), побудованих на тих чи інших психологічних і дидактичних підставах. Будемо вважати, що в широкому значенні, освітнє середовище – це сукупність об'єктивних зовнішніх умов, факторів, соціальних об'єктів, необхідних для успішного функціонування освіти. В більш вузькому значенні, система впливів і умов формування особистості, а також можливостей для її розвитку, які містяться в соціальному і просторово-предметному оточенні. Визначаючи «безпечне освітнє середовище» будемо розглядати його як таке, що зберігає і розвиває: психічне здоров'я; психологічне благополуччя його учасників. Важливу роль у цьому відіграє адміністрація, психологічна служба освітнього закладу, діяльність всього педагогічного колективу загалом і кожного викладача зокрема.

2. Стосовно до освітнього середовища, забезпечення його психологічної безпеки має здійснюватися як на організаційному, так й на професійному та особистісному рівнях. Оскільки ВНЗ є освітня установа, де здійснюється професійна діяльність, метою якої має виступати особистісний розвиток всіх учасників освітнього середовища. Учасниками, суб'єктами освітнього середовища вищого навчального закладу є, насамперед викладачі і студенти. Вони є головними суб'єктами психолого-педагогічної взаємодії. Критеріями психологічної безпеки викладачів і студентів в освітньому середовищі будемо вважати: захищеність від явного або латентного негативного психологічного впливу; референтну значимість соціального оточення, в якому знаходиться особистість; задоволеність взаємодією. Забезпечення психологічної безпеки при взаємодії учасників освітнього середовища з метою збереження та зміцнення здоров'я її учасників, створення в освітньому закладі безпечних умов праці і навчання, захист від усіх форм дискримінації можуть виступати альтернативою агресивності соціального середовища, психоемоційному і культурному вакууму, наслідком яких є зростання соціогенних захворювань.

3. Однією з загроз психологічній безпеці в освітньому середовищі є конфлікти. Конфлікт – це зіткнення протилежно спрямованих, несумісних одна з одною тенденцій (потреб, інтересів, ціннісних орієнтацій, соціальних установок, планів тощо) у свідомості окремо взятого індивіда, в міжособистісних взаємодіях та міжособистісних стосунках індивідів чи груп людей. Найчастіше виникають такі чотири типи конфліктів: внутрішньоособистісні (інтраперсональні), які виникають на рівні однієї особистості (наприклад на рівні безпосередньо викладача або студента); міжособистісні (інтерперсональні), які виникають між двома особистостями (наприклад між двома студентами); внутрішньогрупові (інтрогрупові), які виникають всередині групи, зокрема між конкретною особою і групою; міжгрупові (інтергрупові), які виникають між соціальними групами (наприклад, між двома підрозділами в організації). Конфлікти, які розгортаються в освітніх організаціях, характеризуються об'єктивно-суб'єктивною природою виникнення: з одного боку, вони зумовлюються зовнішніми, об'єктивними факторами, пов'язаними з особливостями функціонування конкретного освітньої

організації, а з іншого – внутрішніми, суб'єктивними факторами (психологічними характеристиками учасників конфлікту, їхніми потребами, інтересами, мірою значущості для них конфліктної ситуації, особливостями характеру тощо). За причинами виникнення внутрішньоособистісні, міжособистісні, внутрішньогрупові та міжгрупові конфлікти можна класифікувати у такий спосіб: конфлікти ролей – зіткнення різних соціальних ролей, які виконуються однією людиною або декількома людьми (групами); конфлікти бажань – зіткнення кількох бажань у свідомості однієї людини або зіткнення свідомостей декількох людей (груп) з приводу того самого бажання; конфлікти норм поведінки – зіткнення цінностей, норм поведінки, життєвого досвіду при взаємодії та спілкуванні людей (груп). Стратегії розв'язання конфліктів в освітньому середовищі: суперництво, співробітництво, компроміс, уникання, поступливість.

ЛЕКЦІЯ 8.

Тема 2.5. Економічна безпека особистості, 2 год.

Перелік основних питань:

1. Поняття про економічну безпеку особистості.
2. Загрози та джерела економічної безпеки особистості.
3. Деструктивні наслідки впливу економічної небезпеки.

Література

Основна: 4, 5

Додаткова: 14, 15, 17, 26, 27

Завдання на самостійну роботу студентів.

Надати відповіді на питання для самоперевірки

1. Проаналізувати деструктивні наслідки впливу економічної небезпеки
2. Проаналізувати загрози щодо особистісної безпеки в міському середовищі.

Конспект лекції

1. Під економічною безпекою особистості розуміють такий стан життєдіяльності людини, за якого забезпечуються правовий та економічний захист її життєвих інтересів, дотримання конституційних прав та обов'язків. Економічна безпека особистості багато в чому визначається станом національної економіки. Економічна безпека суб'єкта – це такий стан його економічної свідомості, в якому суб'єкт сприймає існуючу якість життя як адекватну і надійну, оскільки вона створює реальні можливості для задоволення його економічних потреб тепер і є підставою для впевненості в майбутньому. Об'єктом економічної безпеки особистості є економічне становище людини. Суб'єктом економічної безпеки особистості є сама людина, яка прагне реалізувати власні економічні інтереси. Фактори, безпосереднього впливу на економічну безпеку окремих громадян. 1) Політичні фактори: руйнування командно-адміністративної системи; розширення міжнародного співробітництва; зміна геополітичної обстановки. 2) Соціально-економічні фактори: зниження життєвого рівня населення; зростання безробіття; майнова поляризація в суспільстві; ескалація алкоголізму, наркоманії, проституції; зростання депопуляції населення. 3) Духовні чинники: виникнення нових засобів впливу на свідомість; ослаблення найважливіших соціокультурних інститутів держави – науки, освіти, культури.

2. Загроза економічній безпеці особистості – це сукупність умов і факторів, що створюють небезпеку для її життєво важливих інтересів. Йдеться про існування можливості нанести окремій людині економічних збитків, змінити поведінку людини проти його бажання. Внутрішні загрози – це власні негативні дії (неефективне фінансове планування та використання власних коштів). Джерелом небезпеки можуть бути індивідуально-психологічні особливості особистості, що впливають на адекватність прийняття нею важливих рішень. Внутрішні джерела загроз економічній безпеці особистості закладені в самій біосоціальной природі психіки людини, в особливостях її формування та функціонування, в індивідуально-особистісних характеристиках індивіда.

Через ці особливості люди відрізняються ступенем сприйняття різних впливів, можливостями аналізу і оцінки економічної інформації. Зовнішні загрози – зовнішні негативні дії (негативні тенденції в економіці: рішення державних органів влади, спекулятивні операції, непродумані реформи). Форс-мажорні обставини (стихийні лиха, страйки) та обставини, наближені до форс-мажорних (несприятливі законодавчі акти, ембарго, зміни валютного курсу). Крім того, всі загрози економічній безпеці можна класифікувати так: об'єктивні – це загрози, що виникають у зв'язку з економічним становищем в державі; суб'єктивні – вплив людського фактора, наприклад, суперників або партнерів; потенційні – існують досить тривалий час і обумовлені геополітичним становищем в державі; актуальні – з'являються в зв'язку із загальною кризою міжнародного або внутрішньодержавного середовища; реальні – ті, які існують об'єктивно; гіпотетичні – особа вважає, що загрози існують, і цей висновок робиться на основі певного аналізу економічної ситуації; уявні – виникають в людській уяві і реально не існують і можуть бути обумовлені певними особистісними якостями людини. В даний час загрозами економічній безпеці особистості є: посилення соціальної та майнової диференціації населення; нерівномірність соціально-економічного розвитку регіонів, що породжує соціальну напруженість серед різних груп населення; бідність і злидні; низький рівень зайнятості; безробіття серед економічно активного населення; криміналізація економічних відносин.

3. Небезпеку становлять впливи, які блокують здатність людини до адекватного реагування на життєві обставини, знижують її здатність аналізувати і свідомо вибирати, позбавляють людину почуття індивідуальності, особистісної оцінки. Наслідками деструктивних економічних впливів для особистості є: звуження кола інтересів, скорочення участі в значущих видах діяльності; неконтрольовані дії, що суперечать інтересам і цінностям людини (наприклад, придбання непотрібного товару); неможливість здійснення свідомого вибору; відмова від активної економічної поведінки; дратівливість і агресивність; неадекватна реакція; стомлюваність і жахи; порушення відчуття безпеки, передбачуваності світу, невпевненість в майбутньому, відчуття економічної і соціальної незахищеності; відчуття загрози безпеки існування як повноцінного громадянина і особистості. Державна стратегія економічної безпеки особистості повинна включати: характеристику небезпек і загроз; визначення критеріїв і параметрів стану економіки, що відповідають вимогам економічної безпеки особистості; механізми забезпечення економічної безпеки особистості, захисту життєво важливих інтересів на основі застосування всіма інститутами державної влади правових, економічних і адміністративних заходів впливу; контроль над виконанням державної стратегії економічної безпеки особистості.

ЛЕКЦІЯ 9.

Тема 2.6. Соціально-психологічна безпека особистості, 2 год

Перелік основних питань:

1. Феномен масових комунікацій. Функції засобів масової комунікації.
2. Психологія натовпу.
3. Форми реакції людини на екстремальні ситуації.

Література

Основна: 1, 2, 3, 4, 5

Додаткова: 8, 15, 17, 18, 20, 21, 32, 34, 36, 38, 41

Завдання на самостійну роботу студентів.

Надати відповіді на питання для самоперевірки

1. Розкрити поняття суспільної свідомості.
2. Проаналізувати способи формування соціальних настанов.

Конспект лекції

1. Соціальне спілкування, організовано здійснюване в масштабах всього суспільства, називається масовою комунікацією. Масові комунікації – це спілкування мас, тобто великих груп людей, об'єднаних спільними інтересами або переживаннями. Масова комунікація орієнтується на масові соціальні запити, особливості соціальної системи даного суспільства. При цьому враховуються соціальні почуття масової аудиторії, її цивільний, політичний і культурно-історичний досвід, національні особливості. Масова комунікація може бути визначена як соціальна взаємодія, основною функцією якого є вплив на широкі соціальні верстви через зміст інформації, що передається. Людей, що становлять масу, об'єднує масова свідомість – особлива (надгрупова) свідомість, що представляє собою похідне від ситуативної суспільної свідомості і об'єднує людей загальними переживаннями. До основних психічних властивостей масової свідомості відносять: емоційність; заразливість; мозаїчність; рухливість; мінливість. Ці властивості обумовлюють можливість управління масовою свідомістю. Форми існування масової свідомості – громадська думка і масові настрої. В останні роки все більш питому вагу серед комунікативних ситуацій, спрямованих на змінення масової свідомості займають такі, в яких на людину впливають засоби масової комунікації. Засоби масової комунікації виконують наступні функції: задовольняють потреби людини як індивіда, як особистості (потреба в інформаційній зв'язку з навколишнім світом; потреби у відволіканні; потреби в розвазі); задовольняють потреби певних соціальних груп і людини як члена групи (професійні спілки, соціально-демографічні та національно-етнічні групи населення, партії, рухи, асоціації, земляцтва, по об'єднання інтересам тощо); задовольняють потреби суспільства в цілому як цілісної соціальної системи і відповідно людини як члена суспільства (забезпечення соціального контролю в суспільстві; інтеграційна). У процесі масової комунікації виникають когнітивні, афективні і поведінкові ефекти. До них відносять: ефект Бартлета, ефект ореолу, ефект реактансу, ефект Барнума, ефект насичення, ефект бумерангу.

2. Існує багато визначень натовпу. Будемо розглядати натовп як безструктурне скупчення людей, позбавлених ясно усвідомлюваної спільності цілей, але взаємно пов'язаних подібністю емоційного стану і спільним об'єктом уваги. На думку сучасних дослідників психології мас, для людини в масі характерні такі риси: 1) підвищення емоційності сприйняття всього, що відбувається навколо; 2) зниження критичності мислення і, як наслідок, зниження здатності до раціональної оцінки того, що відбувається і підвищення сугестивності; 3) відчуття власної анонімності, що призводить до деіндивідуалізації і зниження почуття відповідальності за свої вчинки; 4) відчуття власної всемогутності, збільшення сили внаслідок посилення почуття спільності, єдності з оточуючими людьми. Розрізняють різні види натовпу: випадковий, експресивний, конвенційний, діючий. Люди в натовпі розміщуються дуже щільно на відносно невеликій площі, у безпосередній близькості, що дає можливість підтримувати між собою зоровий і слуховий контакти, постійно отримуючи інформацію про реакції одне одного. В натовпі діє зараження – мимовільна, спонтанна передача емоційного стану однієї людини іншій. Натовп живе єдиним настроєм, швидко радикалізується, змінює характер і спрямованість дій, що можуть носити агресивний характер. Для підвищення рівня безпеки слід додержуватись загальних правил поведінки у натовпі. Якщо ви потрапили в натовп, треба пересуватись «за течією», не проти або поперек основної маси, намагаючись поступово вибиратися з центру до краю; не тримайте руки у карманах; намагайтеся не впасти, ставте ноги на повну ступню; якщо у вас щось упало (випало), не намагайтеся піднімати; зверніть увагу на запасні та аварійні виходи та шляхи до них; при виникненні паніки намагайтеся зберігати спокій і здатність швидко і правильно оцінити ситуацію.

3. У різноманітних формах відповіді організму на екстремальні ситуації можна виділити наступні: адекватні форми відповіді; реакції тривоги. Існує три ступеня реакції тривоги: малий, середній та крайній. Реакція тривоги малого ступеня характеризується зниженням концентрація уваги. Погіршуються характеристики пам'яті, зокрема

знижується обсяг короткочасної й оперативної пам'яті, гальмується пошук у довгостроковій пам'яті. Реакція тривоги середнього ступеня розвивається при зростанні екстремального чинника. Відбувається випадіння цілих фрагментів з довгострокової пам'яті. Значно порушуються стійкість та концентрація уваги, відчуття часу та свідомий контроль за виникненням і корекцією помилок. Виникають різко виражена емоційна напруга, переживання страху. Тривога крайнього ступеня має дві форми: активну і пасивну. Для обох форм істотною є виражена втрата контролю за поведінкою. При пасивній формі настає своєрідна заціпенілість, або стереотипно виконується та ж сама дія. Людина часто не розуміє зверненої до неї мови. Класичним прикладом активної форми реакції тривоги крайнього ступеня є стан паніки. Наслідком втрати свідомого контролю стає підвищена навіюваність, яка спричиняє домінування наслідування. Оскільки для цієї форми реакції тривоги характерною є рухова домінанта, поведінка нерідко задається найбільш рухомо-активним індивідом. Визначальним мотивом стає відхід від ситуації, що сталася. Адекватна реакція в екстремальній ситуації спрямована на усунення (або подолання) впливу екстремальних чинників та вирішення пов'язаних з цим поведінкових задач. Особливістю адекватної відповіді на поведінковому рівні є її усвідомлений, цілеспрямований характер, що передбачає формування в людини певного плану дій на підставі аналізу якісних і кількісних характеристик екстремальних стимулів, а також усієї ситуації в цілому. Підсилення концентрації уваги при дії екстремального чинника полягає в ігноруванні всіх сторонніх сигналів. Можливе різке підвищення фізичної сили і моторної активності, а також тимчасове зникнення больової чутливості. Адекватна реакція супроводжується значним підсиленням емоційно-вольового компонента, який впливає на формування відповіді. Відбувається звуження мотиваційного поля за рахунок домінування одних мотивів і придушення інших. Так, перевага соціально значущих мотивів є могутньою силою, що сприяє формуванню адекватної відповіді на екстремальну ситуацію.

3. ПРАКТИЧНІ І СЕМІНАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ

Практичні та семінарські заняття мають за мету розширення та поглиблення знань, що були отримані студентами на лекційних заняттях; уміння працювати з психологічною літературою, підготовлювати виступи, формулювати та відстоювати свою позицію, приймати активну участь у дискусії; розвиток умінь аналізувати психологічні загрози різного походження; засвоєння психологічних методів діагностування психічних станів; актуалізацію особистісних ресурсів забезпечення психологічної безпеки.

Практичне заняття №1

Тема 1.1. Вступ до психології

Мета: засвоєння методів вивчення сенсорно-перцептивного рівня відображення. Тест С. Ефремцева. Діагностика домінуючої перцептивної модальності. Виконується творче завдання: наводяться приклади неефективної взаємодії двох людей з різними домінуючими модальностями, що призводить до суперечок або навіть конфліктів. Студенти мають пропонувати можливі виходи з таких ситуацій, враховуючи сенсорно-перцептивні особливості сторін. В результаті усвідомлюється необхідність більш гнучкого реагування при взаємодії з людьми, що мають різні домінуючі перцептивні модальності.

Практичне заняття №2

Тема 1.3. Базові категорії психології

Мета: засвоєння методів діагностики характерологічних особливостей особистості. Тест Леонгарда-Шмішека призначений для діагностування акцентуацій характеру і темпераменту, що розглядаються як "загострення" деяких, притаманних кожній людині індивідуальних властивостей. В результаті студенті аналізують ступінь вираженості

власних акцентуацій, більшою мірою визначають сильні і слабкі сторони своєї особистості та можливості актуалізації особистісних ресурсів.

Практичне заняття №3

Тема 2.1. Індивідуально-психологічні якості особистості та безпеки.

Мета: Засвоєння методів діагностування особистості на мотивацію до успіху та уникнення невдач, а також готовності до ризику.

Тест Т. Елерса на мотивацію до успіху, Тест Т. Елерса на мотивацію до ухилення невдач. Тест А.М. Шуберта ступеня готовності до ризику. В результаті студенти з'ясовують, наскільки вони готові ризикувати і наскільки цей ризик є необхідним і доцільним. Також поєднання цих методик дозволяє студентам виявити причини можливих помилок в повсякденному житті і внести можливі зміни у поведінку для досягнення більшого успіху з меншими витратами.

Практичне заняття №4

Тема 2.1. Індивідуально-психологічні якості особистості та безпеки.

Мета: з'ясування особливостей механізмів психологічного захисту для актуалізація особистісних ресурсів забезпечення психологічної безпеки.

Опитувальник Плутчика – Келлермана – Конте «Індекс життєвого стилю». В результаті студенти визначають, які саме механізми психологічного захисту особисто у них переважають. Проводиться аналіз загроз, що можуть виникати в процесі соціально-психологічної адаптації.

Практичне заняття №5

Тема 2.2. Діяльність та її безпека

Мета: засвоєння психологічних методів діагностування практичних станів.

Комплексне використання методики Спілбергера-Ханіна для оцінки реактивної та особистісної тривожності, кольорового тесту Люшера, тесту визначення функціональних станів САН (Самопочуття, Активність, Настрій). В результаті студенти усвідомлюють важливість поєднання вербальних і невербальних методів діагностування, співставлення їх результатів для діагностування практичних станів, як сприятливих, так й несприятливих, що виникають в процесі діяльності.

Семінарське заняття №1

Тема 2.3. Інформаційно-психологічна безпека особистості

Мета: Поглибити знання студентів щодо інформаційних Інтернет-технологій як фактору небезпечного впливу на особистість.

Питання до обговорення:

1. Фактори маніпуляції свідомістю.
2. Способи негативного впливу на особистість.
3. Негативні наслідки впливу на особистість в соціальних мережах.
4. Збереження ідентичності в соц-мережах.

Література

Основна: 1, 4, 5

Додаткова: 10, 12, 15, 16, 20, 21, 28, 33, 34, 38, 41

Завдання на самостійну роботу студентів:

1. Навести приклади негативного впливу на особистість: Інтернет, реклама, дискурс, кіно, експресивна мова, соціальне оточення.

Практичне заняття №6

Тема 2.4. Психологічна безпека освітнього середовища

Мета: діагностування індивідуальних стратегій розв'язання конфліктів та моделювання можливих варіантів вирішення конфліктних ситуацій.

Тест Томаса Кілмана «Стратегії поведінки в конфліктних ситуаціях». Виконується творче завдання: моделювання конфліктної ситуації з повсякденного життя та приклади її розв'язання за кожною стратегією. В результаті студенти розширюють своє уявлення щодо можливих варіантів вирішення конфліктних ситуацій.

Семінарське заняття №2

Тема 2.6. Соціально-психологічна та економічна безпека особистості

Мета: Актуалізувати знання студентів щодо соціально-психологічних і економічних загроз та негативних впливів на особистість.

Питання до обговорення:

1. Загрози економічної безпеки.
2. Деструктивні наслідки впливу економічної небезпеки.
3. Психологічні аспекти посттравматичних ситуацій.
4. Соціальні норми і ціннісні орієнтації як регулятори безпечної поведінки.

Література

Основна: 1, 3, 4, 5

Додаткова: 8, 14, 15, 17, 18, 20, 21, 26, 27, 32, 34, 36, 38, 41

Завдання на самостійну роботу студентів:

1. Порівняти особливості прояву тероризму в різних країнах.
2. Зробити огляд проблеми сектантства в Україні.

4. САМОСТІЙНА РОБОТА

До основних форм самостійної роботи студентів з вивчення курсу «Психологія безпеки» слід віднести: опрацювання лекційного матеріалу та додаткове самостійне вивчення теоретичного матеріалу за підручниками та навчальними посібниками і виконання позааудиторних завдань.

Тема 1.2. Напрями сучасної психологічної науки та галузі психології.

Метою самостійної роботи є поглиблення знання студентів щодо особливостей розвитку сучасної психологічної науки.

1. Напрями сучасної психології: біхевіоризм, психоаналіз, когнітивна психологія, гештальтпсихологія, гуманістична психологія.

2. Галузі психології: психологія праці, інженерна психологія, вікова психологія, соціальна психологія, організаційна психологія.

Література

Основна: 2, 3

Додаткова: 6, 25, 29, 39

V. ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ НЕ ПЕРЕДБАЧАЄТЬСЯ

VI. КОНТРОЛЬНІ РОБОТИ НЕ ПЕРЕДБАЧАЄТЬСЯ

VII. МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

Вивчення курсу «Психологія безпеки» передбачає засвоєння студентами системи психологічних знань щодо безпеки, основних понять за темами, ознайомлення з навчально-методичними матеріалами. Вивчення дисципліни проводиться згідно існуючої методики організації навчального процесу у вищих навчальних закладах, що передбачає питому вагу самостійної роботи студентів.

За кожною темою наводяться посилання на список основної та допоміжної літератури, що не виключає можливості студентам самостійно, по узгодженню з викладачем, розширити цей список.

Лекції проводяться з використанням мультимедійних презентацій (за наявності умов в аудиторії). Проведення практичних занять №№ 1, 3, 5, 6 передбачає індивідуальне використання студентами дидактичних матеріалів.

VIII. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

основна:

1. Котик М.А. Психология и безопасность. Таллин «Валтус» / М.А. Котик 1987. – 440с.
2. Максименко С.Д, Генезис существования личности. / Максименко С.Д. К.: КММ, 2006. – 240 с.
3. Психологія : навч. посіб. / О. В. Винославська, О. А. Бреусенко-Кузнецов, В. Л. Зливков та ін. ; за наук. ред. О. В. Винославської. - 2-е вид., переробл. і доповн. – К. : Фірма ІНКОС, 2009. – 390 с.
4. Совладающее поведение: современное состояние и перспективы / под. ред А.Л. Журавлёва, Т.Л.Крюковой, К.А.Сергиенко. – М.: ИП РАН, 2008. – 474 с.
5. Соломин В.П., Михайлов Л.А., Маликова Т.В., Шатровой О.В. Психологическая безопасность. Учебн. пособие – М.: Дрофа, 2008. – 288 с.
[електронний ресурс]:http://bookap.info/psywar/solomin_psihologicheskaya_bezopasnost

додаткова:

6. Акопов Г.В. Психология сознания / Г.В. Акопов. – М.: ИП РАН, 2010. – 272с.
7. Апишева А. Ш. Дизайн и эргономика. /А.Ш. Апишева, Т.Э. Чукавина. Учебн. пособие для студ. – К.: НТУУ «КПИ», 2006. – 280 с.
8. Апишева А.Ш. Уявлення майбутніх інженерів про творчість та соціальну відповідальність // Вісник НТУУ "КПИ". Філософія. Психологія. Педагогіка. К.: 2012, №3 (33), С.86–90.
9. Баева И. А. Психология безопасности как основа анализа экстремальной ситуации // Известия российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. Выпуск № 145 / 2012. [електронний ресурс]
<http://cyberleninka.ru/article/n/psihologiya-bezopasnosti-kak-osnova-analiza-ekstremalnoy-situatsii>
10. Бодров В.А. Психологический стресс /В.А. Бодров. – М.: PER SE, 2006. – 528с.
11. Бодров В.А. Психология профессиональной деятельности. Теоретические и прикладные проблемы. – М.: Институт психологии РАН, 2006. 624 с.
12. Бурмистрова Е.В. Психологическая помощь в кризисных ситуациях (предупреждение кризисных ситуаций в образ. среде). – М.: МГППУ, 2006. – 96 с. [електронний ресурс]:
<http://www.twirpx.com/file/609165/>
13. Волянюк Н.Ю. Безпека і надійність суб'єкта праці / Н.Ю. Волянюк, Г.В. Ложкін / Психологія праці. – Хмельницький: ХНУ, 2013. – С. 87–116.
14. Волянюк Н.Ю. Економічна психологія. / Н.Ю.Волянюк, Г.В. Ложкін, В.Л. Комаровська. – К.: Професіонал, 2008. – С. 63–89.
15. Волянюк Н.Ю. Психодіагностика та психокорекція агресивності й тривожності / Н.Ю. Волянюк. – К.: Прінт-ХаУЗ, 2008. – 243 с.

16. Ефимова Н.С. Основы психологической безопасности. / Н.С. Ефимова – М.: Форум, 2010. – 192 с.
17. Журавлев А.Л. Актуальные проблемы социально-ориентированных отраслей психологии / А.Л. Журавлев – М.: ИП РАН, 2011. – 560 с.
18. Журавлева Н.А. Психология социальных изменений. М.: ИП РАН, 2013. – 524 с.
19. Зинченко Ю.П. Методологические основы психологии безопасности // Национальный психологический журнал. Выпуск № 2 / 2011. [электронный ресурс]
<http://cyberleninka.ru/article/n/metodologicheskie-osnovy-psihologii-bezopasnosti>
20. Каландаров К.Х. Управление общественным сознанием. Роль коммуникативных процессов. – М.: Гуманитарный центр «Монолит», 1998. – 80 с. [электронный ресурс]:
<http://razom.znaimo.com.ua/docs/191/index-68335-1.html>
21. Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознанием. Учебное пособие. М.: Алгоритм, 528 с., [электронный ресурс]: <http://www.kara-murza.ru/manipul.htm>
22. Костюченко О.В. Перцептивні основи образу світу у студентів / О.В. Костюченко – К.: Інтерсервіс, 2013. – 444с.
23. Котик М. А. Психология безопасности и ее место в системе наук. [электронный ресурс] <http://xreferat.ru/8/664-1-psihologiya-bezopasnosti-i-ee-mesto-v-sisteme-nauk.html>
24. Лазарев С.В. Психология безопасности профессиональной деятельности. – М., 2007. [электронный ресурс]: http://eknigi.org/nauka_i_ucheba/64323-psihologiya-bezopasnosti-professionalnoj.html
25. Леонгард К. Акцентуированные личности. [электронный ресурс]:
<http://tululu.org/b51596/>
26. Ложкин Г.В. Экономическая безопасность личности / Ложкин Г.В. Безопасность жизнедеятельности, 2014, № 4, С. 12-15.
27. Ложкін Г.В. Психологічний аспект економічної безпеки держави / Г.В. Ложкін., В.Л. Комаровська. Економічна психологія, навч. посібник, К.: МАУП, 2014. – С. 65–91
28. Ложкин Г.В. Информационно-психологическая безопасность личности / Ложкин Г.В. Безопасность жизнедеятельности, 2014, № 1, С. 23–26.
29. Ложкін Г.В., Психологія: терміни, поняття, визначення. / Г.В. Ложкін, І.Я. Коцан і др. – Луцьк: ВНУ, 2011. – 188с.
30. Латынов В.В. Психология коммуникативного воздействия / В.В. Латынов М.: ИП РАН, 2013. – 365 с.
31. Морозов В.П. Невербальная коммуникация. / В.П. Морозов, М.: ИП РАН, 2011. – 528 с.
32. Московичи С. Век толп. / С. Московичи, М.: ЦПП, 1996. – 478 с.
33. Прохоров А.О., Юсупов М.Г. Повседневное трансовое состояние. А.О.Прохоров, Юсупов М.Г. М.: ИП РАН, 2013. – 176 с.
34. Психологическое воздействие: механизмы, стратегии, возможности противодействия / под. ред. Журавлёва А.Л., Павлова Н.Д. – М.: ИП РАН, 2012. – 368 с.
35. Психологія: Домашня контрольна робота. Методичні матеріали для самостійної роботи студентів усіх напрямків підготовки денної та заочної форми навчання. Електр. навч. вид. / Укл.: Апішева А. Ш., Ковальова С. Б. – К.: НТУУ "КПІ", 2014. – 24 с.
36. Психология экстремальных ситуаций [Текст] : учеб. пособие / [Т. Н. Гуренкова и др.]; под общ. ред. Ю. С. Шойгу. – М. : Академия . – [Б. м.] :Смысл, 2009. – 319 с.
37. Психология в проблеме безопасности [электронный ресурс]:
<http://lib4all.ru/base/V3329/V3329Part12-55.php>
38. Соснин В.А. Психология массового поведения. / В.А. Соснин – М.: Форум, 2015. – 160 с.
39. Современная личность. М.: ИП РАН, 2012. – 392 с. Современная личность. Психологические исследования/ под ред. М.И. Воловиковой. – М.: ИП РАН, 2012. – 392 с.

40. Хорни К. Невротическая личность нашего времени. Самоанализ [Текст] / К. Хорни. — М.: Прогресс-Универс, 1993. — 448 с. [електронний ресурс]: <http://tululu.org/a18527>
41. Шостром Э. Человек - манипулятор. [електронний ресурс]: http://royallib.ru/book/shostrom_everett/chelovek_manipulyator.html

Додаток А

РЕЙТИНГОВА СИСТЕМА ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ

Рейтинг студента з дисципліни складається з балів, що він отримує за:

- 1) роботу на лекційних заняттях;
- 2) роботу на практичних заняттях;
- 3) роботу на семінарських заняттях.

Система рейтингових (вагових) балів та критерії оцінювання

1. Робота на лекційних заняттях.

Ваговий бал – 5 (присутність – 2, експрес-контроль – 3).

Максимальна кількість балів

$$5 \text{ бали} \times 9 \text{ лекцій} = 45 \text{ балів}$$

2. Робота на практичних заняттях.

Ваговий бал – 6.

Максимальна кількість балів

$$6 \text{ балів} \times 6 \text{ практ. занять} = 36 \text{ балів}$$

Критерії оцінювання:

6 – активна та продуктивна участь у роботі

5 – активна участь у роботі

3 – присутність та неповне виконання завдання

0 – відсутність

3. Робота на семінарських заняттях.

Ваговий бал – 9 (10 балів – семінарське заняття №2).

$$9 \times 1 \text{ сем. зан.} + 10 \times 1 \text{ сем. зан.} = 19 \text{ балів}$$

Критерії оцінювання:

9 (10) – творче розкриття одного з питань, вільне володіння матеріалом

7 (8) – розкриття одного з питань

6 – активна участь у дискусії

4 – присутність та неповне виконання завдання

0 – відсутність

Розрахунок шкали (R) рейтингу

Сума вагових балів контрольних заходів протягом семестру складає:

$$R_C = 5 \times 9 + 6 \times 6 + 9 \times 1 + 10 \times 1 = 100 \text{ балів}$$

Необхідною умовою допуску до заліку є стартовий рейтинг (r_c), що складає 40% від R_C , або **40 балів**.

Студенти, які набрали протягом семестру рейтинг з кредитного модуля менше **0,6R** зобов'язані виконувати контрольну роботу.

Студенти, які набрали протягом семестру необхідну кількість балів ($RD \geq 0,6R$) мають можливості:

а) отримати залікову оцінку (залік) так званим "автоматом" відповідно до набраного рейтингу;

б) виконати контрольну роботу з метою підвищення оцінки (max 30 балів), що передбачає відповідь на три запитання.

Кожне питання оцінюється відповідно до системи оцінювання:

“відмінно”, повна відповідь (не менше 90% потрібної інформації) – 9–10 балів;

“добре”, достатньо повна відповідь (не менше 75% потрібної інформації, або незначні неточності) – 7–8 балів;

“задовільно”, неповна відповідь (не менше 50% потрібної інформації та деякі помилки) – 5–6 балів;

“незадовільно”, незадовільна відповідь – 0 балів

Питання викладачем дається окремо додатком.

Для отримання студентом відповідних оцінок (ECTS та традиційних) за результатами роботи в семестрі його рейтингова оцінка RD переводиться згідно з таблицею 1:

Таблиця 1

RD = RC	Оцінка ECTS	Традиційна оцінка (диф. залік)	Традиційна залікова оцінка
95-100	A	"Відмінно"	"Зараховано"
85-94	B	"Добре"	
75-84	C		
65-74	D	"Задовільно"	
60-64	E		
RD ≤ 59	FX	"Незадовільно"	"Незараховано"
RC ≤ 39 або не виконані інші умови допуску до заліку	F	"Не допущено"	

Додаток Б

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДО ЗАЛІКОВОЇ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ

1. Визначити об'єкт і предмет психології безпеки.
2. Які особливості мимовільної та довільної уваги?
3. Які виділяють види пам'яті за змістом?
4. Охарактеризувати операції мислення
5. Розкрити сутність понять емоції та почуття, поясніть відмінності між ними.
6. Які головні види діяльності розрізняють у психології?
7. Розкрити взаємозв'язок між метою і мотивами діяльності.
8. Розкрити структуру особистості за К.К.Платоновим.
9. Розкрити поняття акцентуації характеру.
10. Які виділяють основні функції спілкування?
11. Охарактеризуйте стилі спілкування, що переважно реалізуються в імперативній формі.
12. Охарактеризуйте стилі спілкування, що переважно реалізуються в діалогічній формі.
13. Охарактеризуйте стилі спілкування, що переважно реалізуються в маніпулятивній формі.
14. Охарактеризуйте особливості комунікативної ситуації перебування людини в складі певної спільноти.
15. Розкрийте особливості комунікативної ситуації, в яких на людину впливають засоби масової інформації.
16. В чому сутність комунікативних бар'єрів розуміння?
17. Розкрити поняття конфлікту; типи конфліктів.
18. Які виділяють основні способи поведінки в конфлікті?

19. Охарактеризувати особливості прояву загроз інформаційно-психологічної безпеки особистості.
20. Розкрийте сутність механізму психологічного захисту «заперечення».
21. Розкрийте сутність механізму психологічного захисту «проекція».
22. Розкрийте сутність механізму психологічного захисту «ідентифікація».
23. Розкрийте сутність механізму психологічного захисту «регресія».
24. Розкрийте сутність механізму психологічного захисту «витіснення».
25. Розкрийте сутність механізму психологічного захисту «сублімація».
26. Розкрийте сутність механізму психологічного захисту «раціоналізація».
27. Розкрийте сутність механізму психологічного захисту «компенсація».
28. Який взаємозв'язок між поняттями: небезпека, загроза, ризик?
29. Чим визначається ступінь впливу небезпечної ситуації на особистість?
30. Проаналізувати особливості критеріїв психологічної безпеки.
31. Які існують джерела інформаційно-психологічного впливу на особистість?
32. Які виділяються основні засоби інформаційно-психологічного впливу на людину?
33. Чому психологія маніпуляцій як суспільно-психологічне явище займає провідне місце в системі загроз інформаційно-психологічної безпеки особистості?
34. В чому полягає інформаційно-психологічна безпека щодо регулювання, обмеження інформаційних потоків?
35. Розкрити сутність причин недостатньої опірності деструктивному інформаційно-психологічному впливу.
36. В чому полягає інформаційно-психологічна безпека щодо організації інформаційних потоків?
37. В чому полягає інформаційно-психологічна безпека щодо формування колективного або групового соціально-психологічного захисту?
38. В чому полягають фази передстартової та первинної мобілізації?
39. Охарактеризувати фазу субкомпенсації.
40. Охарактеризувати фазу декомпенсації.
41. Охарактеризуйте праксичний стан «психічного стомлення».
42. Охарактеризувати праксичний стан «психічної напруженості».
43. Охарактеризувати фазу гіперкомпенсації.
44. Охарактеризувати праксичний стан «відсутності або зниженої мотивації».
45. Охарактеризувати праксичний стан «емоційного стресу».
46. Охарактеризувати праксичний стан «монотонії».
47. Охарактеризувати праксичний стан «тривожності».
48. Які основні фактори обумовлюють можливість саморегуляції?
49. Які розрізняють основні види натовпу?